

Yılmaz, **Emine**, *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji-Bir Deneme*,
Grafiker Yayınları, I. bs., Ankara 2002, X+146 s.

Araş. Gör. Galip GÜNER*

Türk dili, gerek geçmişte gerekse günümüzde batıda Avrupa içlerinden, Doğuda Çin Seddi'ne, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden, güneyde Basra Körfezi ve Akdeniz kıyılarına kadar yayılan çok geniş bir coğrafyada, çeşitli Türk boyları tarafından konuşulmuş ve konuşulmaktadır. Coğrafyanın bu kadar geniş olmasından dolayı Türk dil ve lehçeleri arasında birtakım farklılıkların olması doğaldır. Ancak bu farklılıklar, özellikle bir Türk için, iletişimi tamamen engellemeyen, daha çok fonoloji alanında ortaya çıkan, kısmen de morfolojide görülen ve yabancı bir dilin öğrenilmesi kadar zor olmayan farklılıklardır.

Elimizde Türklerin çok eski devirlerine ait metinler bulunmadığından Türkçenin ilk durumu hakkında görüşler ortaya koyabilmek oldukça zordur. Bu devir hakkında bilgi edinebilmek ve fikir belirtebilmek ya daha eski metinlerin ortaya çıkması, ya da Türkçedeki bazı önemli seslerin ve eklerin, kardeş veya akraba dillerin eski şekilleri ile karşılaştırılmasıyla mümkün olabilir. Eski metinlerin ortaya çıkması, ikinci seçeneğe oranla daha zor olduğundan karşılaştırma yolunun tutulması daha gerçekçi ve geçerli bir yol olarak görünmektedir.

Türkçe üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda ilk Türkçenin (Ön Türkçe/Pre Turkic) bir *r-* ve */-* dili olduğu ortaya konulmuştur. Türkçe bu dönemde Moğolca ve Mançu-Tunguzcadan ayrılarak bağımsız bir dil hâline gelmiştir. Bu dönem için 'Türk-Çuvaş dil birliği' tabiri de kullanılmaktadır. Daha sonra Çuvaşça bu birlikten ayrılmıştır. İlk (Ön) Türkçedeki *r/l* fonemleri Çuvaşçada korunmuş, Yakutça dahil diğer Türk dillerinde *zjş* fonemlerine dönmüştür (bk. Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yay., Ankara 2002, s. 94).

İşte Çuvaşça, bir z- ve ş- dili olarak görülen Ana Türkçenin kardeşi, Ana Bulgarcanın devamı ve günümüzdeki tek temsilcisidir. Eski Volga Bulgarlarının torunları olan Çuvaşlar bugün çoklukla Volga nehrinin orta mecrasında Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Çuvaşçanın başlıca iki diyalekti vardır: 1. Viryal 2. Anatri. Yazı dili çoklukla Anatri diyalektine dayanmaktadır, (bk. T. Tekin, M. Ölmez, *Türk Dilleri-Giriş*, Simurg Yay., İstanbul 1999, s. 58-63). Bu bağlamda Çuvaşça, bir kardeş dil olarak en Eski Türkçenin açıklığa kavuşturulmasında veya metinlerle takip edemediğimiz dönemlerinin aydınlatılması aşamasında önemli bir yerde durmaktadır. Türkçenin tasnifi konusunda günümüze kadar yapılan Çalışmalarda daha çok fonetik özelliklerin esas alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım dilin esasının ses olması açısından doğrudur. Ancak bir dilin unsurlarının daha iyi anlaşılmasında ve tek bir ana dil anlayışına ulaşılmamasında morfolojik, semantik ve sentaktik mukayeselerin de yapılması zorunludur. Bu da ancak dilin bu alanlarıyla ilgili müstakil çalışmaların yapılmasıyla mümkün olabilir.

Çuvaşçanın ses bilgisini *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi* (Ankara 1997) adlı çalışmasıyla inceleyen Emine Yılmaz, *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji-Bir Deneme* adlı kitabıyla da Çuvaşçanın morfolojisini ortaya koymuştur. Morfolojik bir incelemede ele alınması gereken bütün konuları incelemeye çalışmıştır.

Eser, *Söz Bölükleri* (s. 1-113) ve *Söz Yapımı* (s. 114-142) olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Sonda metin hazırlanırken kullanılan verileri ortaya koyan *Metin Kaynakçası* (s. 143) ile genel bir *Kaynakça* (s. 143-146) bulunmaktadır.

Çalışma yapılırken L. S. Levitskaya'nın *Istoriçeskaya Morfolojiya Çuvaşskogo Yazıka* adlı kitabından büyük ölçüde yararlanılmıştır; ancak özellikle yöntem bakımından Levitskaya'dan farklı bir yol takip edilmiştir. Çuvaşçanın söz morfolojisini incelerken yapım ve çekim eklerinin kökenlerini ve tarihsel gelişimlerini ortaya koymayı amaçlayan, buradan hareketle elde ettiği malzemeyi Türk dilleri ve Çuvaşçanın ilişki içinde olduğu Fin-Ugor dilleriyle karşılaştırma yolunu tutan Levitskaya'ya ek olarak Yılmaz, çalışmasında modern Çuvaşçanın bugünkü şeklini de gözler önüne sermek istemiştir. Çuvaşça ile Oğuz grubu Türk dilleri arasında

gerçekleşme zamanını tespit edemediğimiz ilişkileri ortaya koyarak konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Çalışmada istifade edilmiş bir diğer temel kaynak da *Chuvash ManuaV*dir (Krueger, John, R., *Chuvash Manual*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 7, Bloomington, 1961).

Kitabın *Söz Bölükleri* kısmında adlar, zamirler, sıfat işlevli kelimeler, sayılar, belirteç işlevli kelimeler, son takılar, neden gösteren son takılar, bağlaçlar, ilgeçler, ünlemler, eylemler, eylemsiler ve ulaçlar kuruluşları ve kullanılışları bakımından tüm yönleriyle ele alınmıştır. Özellikle Çuvaşçada kullanılan çekim eklerinin ayrıntılı olarak incelendiği bu bölümde, çekim eklerinin sözcük türleriyle olan ilişkileri, kullanılışları ve bu esnada ortaya çıkan ses olayları da ortaya konulmuştur. Ancak, eklerdeki kurallı gelişmeler sonucu oluşan fonetik değişimler üzerinde ayrıntılı olarak durulmamış, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi* adlı çalışmaya göndermelerde bulunulmuştur.

Eserin çok zamanlı bir çalışma olması itibarıyla eklerin Çuvaşçadaki kullanımının yanı sıra gerekli yerlerde tarihî ve çağdaş Türkçeyle de bağlantılar kurularak okuyucuya karşılaştırma yapma imkânı sağlanmıştır. Eklerin söz bölükleriyle olan kullanımları, çekimlere ve cümle içi örneklerle yer verilerek desteklenmiştir.

İkinci bölüm yukarıda da belirttiğimiz gibi *Söz, Yapımadır*. Bu bölüm, *Birleştirme Yoluyla Söz Yapımı* ve *Ekleme Yoluyla Söz Yapımı* olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. Birinci kısımda birleştirme yoluyla oluşturulan türetme kelimelerin Çuvaşçadaki birleşme yolları üzerinde durulmuş, birleşme esnasında meydana gelen imlâ özellikleri ortaya konulmuştur: Eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerle oluşan ikilemelerin Çuvaşçada birleşik kelime sayılması ve imlâda aralarında bir çizgi bulunması (*aîte-anne* "baba-anne", *kimi -sulî* "gemi-sal", *tuta-Sîvar* "dudak-ağız" vb.), bitişik yazılan birleşik kelimelerin bir tamlama ilişkisi içinde (sıfat veya isim tamlaması) bir araya getirilmesi gibi (*akkîs* "kuğu" < *ak* "ak, beyaz" + *kıs* "kuş" vb.).

Ekleme Yoluyla Söz Yapımı kısmında addan ad yapımı, addan eylem yapımı, eylemden ad yapımı ve eylemden eylem yapımı konuları incelen-

mistir. Çuvaşçadaki yapım ekleri etimolojilerine de atıflarda bulunularak ele alınmıştır. Bu bağlamda Çuvaşçada kullanılan pek çok ekin Genel Türkçeden alınmış biçimlerinin bulunması morfolojik bir incelemenin ne denli önemli olduğunu da ortaya koymaktadır.

Diğer Türk dillerinden farklı olarak Çuvaşçanın önemli belirleyici özelliklerinden biri de morfonemik değişmelerin sayısının fazla olmasıdır. Bu bakımdan eserde, ad ve eylem çekimlerinin örneklendiği durumlarda kök-gövde ve ekler ayrı ayrı gösterilmeye çalışılmış, morfonemik değişmelerin yoğun bir biçimde gerçekleştiği ve kaynaşmaların ileri bir düzeye eriştiği durumlarda bitişik yazma yolu tutulmuştur: *sîvvî-m* "şarkım", *sîvvî-mîr* "şarkımız", ancak *sîvvî* "onun şarkısı, onların şarkısı" gibi.

Çalışmanın son kısmı kaynakçaya ayrılmıştır. *Metin Kaynakçası'nâz* yazarın faydalandığı ve kullandığı ek, kelime ve cümlelerin yer aldığı şu eserler bulunmaktadır: 1. Ceylan, Emine: "Biler Şehrinin Fethi, Çuvaş Halk Destanı", *Türk Dilleri Araştırmaları*: 5, 1995, s. 211-255. 2. Ceylan, Emine: *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça, Türkçe/Türkçe Çuvaşça Sözlük, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 10*, Ankara 1996. 3. Yılmaz, Emine, Nurettin Demir: "Asker Karısı", *Türkbilig 2002*^, s. 29-47, Ankara. 4. Yılmaz, Emine: *Narspi*, TDK., Ankara 2003 (baskıda) İkinci kaynakça ise genel niteliklidir.

Her ne kadar araştırmacı, eserini başlangıç düzeyinde ve daha pek çok ayrıntılı çalışmayı gerektirir nitelikte görüyorsa da çalışma Çuvaşçanın morfolojisini özellikle çok zamanlı bir yöntemle ele alıp incelemesi bakımından bir başvuru kitabı olma niteliğini kazanmış durumdadır.